

दक्षिण अफ्रिकी अनुभव : सम्भौताको आवश्यकताबोध र नेतृत्व

निकोलस हेसम

(दक्षिण-अफ्रिकाका पूर्वराष्ट्रपति नेल्सन मन्डेलाका प्रमुख कानुनी
सल्लाहकार)

नेपालीहरू जब आफ्नो इतिहासको एकदम चाखलाग्दो क्षणमा हाम्रा अनुभवका बारेमा कुरा गरिरहेका छन् त्यस्तो समयमा नेपालीहरूमाभ हुनपाउनु मेरालागि सौभाग्य हो । म अहिले नेपालको परिस्थितिसँग मिल्ने दक्षिण अफ्रिकी अनुभवका बारेमा छलफल गर्नेछु । म यहाँ आएर दुईतीन दिनदेखि विभिन्न व्यक्तिहरूसँग छलफलमा व्यस्त छु । यो दुईतीन दिनको छलफलपछि दक्षिण अफ्रिकी लडाइँका कथा भन्नु वा दक्षिण अफ्रिकी सम्भौता प्रक्रियाको इतिहास भन्नु उपयोगी होलाजस्तो लाग्दैन । तीनओटा कुरालाई उठाएर म यहाँ नेपालले सामना गरिरहेका मुद्दासँग मिल्ने खालका मुख्य कुराहरूलाई प्रस्तुत गर्छु :

१. वर्तमान गतिरोध र हिंसाको चक्रलाई तोड्ने
२. सम्भौता प्रक्रियामा विश्वासको वातावरण सिर्जना गर्ने
३. शान्ति सम्भौताको दिगोपनाका लागि आवश्यक सर्तहरू

दक्षिण अफ्रिकी अनुभवलाई हेर्ने हो भने सन् १९८० को अन्ततिरबाट हामी फँसिरहेको हिंसाको चक्रबाट मुक्ति दिलाउने विशेष तत्व थियो -

नेतृत्व वर्गद्वारा स्वीकृत समाधानको ग्रहण । यसै सम्बन्धमा दुईओटा मुख्य कुरालाई हेरौं -

१. दक्षिण अफ्रिकामा नेतृत्वको कुरा
२. स्वीकृत समाधान ग्रहणका कारणहरू

नेतृत्व

सन् १९९० मा दक्षिण अफ्रिकामा दुई पार्टीका सक्षम नेताहरू थिए । उनीहरू आ-आफ्ना क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धारहित थिए । एफ.डब्ल.डी. क्लार्कले सम्झौताको निमित्त जनादेश प्राप्त गर्न जनमत सङ्ग्रहको योजना बनाइरहेका थिए । त्यसो गर्दा दुवै पार्टी आत्मविश्वासका साथ अगाडि आए । यो सम्झौता प्रक्रियाको महत्वपूर्ण तत्व थियो । उनीहरू खतरा मोल्न सक्दथे र आ-आफ्नो क्षेत्रमा सफल नेतृत्व गर्न सक्थे । मतदाताहरू अनिच्छुक भएका स्थितिमा पनि सम्झौताका लागि पार्टीलाई फकाउन सक्थे । हामीले के कुरा ध्यानमा राख्नुपर्छ भने त्यस समयमा अफ्रिकन नेसनल कङ्ग्रेसको सडक सङ्घर्ष अन्तिम चरणमा थियो र त्यतिखेर “असम्झौताको सिद्धान्त अमर रहोस् !” अथवा “हाम्रो विजय निश्चित छ !” जस्ता नाराहरू लागिरहेका थिए ।

त्यस्तो स्थितिलाई मोडेर सम्झौताको स्थिति सम्म पुऱ्याउन नेल्सन मन्डेलाको जस्तो नेतृत्व चाहियो । स्वीकृत समाधानका लागि आन्तरिक सहमति अत्यन्त आवश्यक हुन्छ किनभने त्यस्तो सहमतिमा पुगेपछि न त बाह्य दबाव आवश्यक हुन्छ न त अन्तर्राष्ट्रिय मध्यस्थता नै । यो दक्षिण अफ्रिकाले सिकेको एउटा ठूलो पाठ हो ।

स्वीकृत समाधानको आवश्यकतामा सहमति

त्यस्तो सहमतिमा कैयौं तत्वहरूको भूमिका रहन्छ । सडक छ तसर्थ

राजनीतिक सम्झौता हुन्छभन्ने ठान्नु हुँदैन । वास्तवमा थुप्रै देशहरूले सङ्कट सामना गर्दा सम्झौता गरेका छैनन् । उदाहरणार्थ नजिकैको राष्ट्र बर्मालाई नै लिऊँ । सङ्कट बढ्दै जाँदा दमनकारी शासनले दमन भन् बढाउँछ । स्वीकृत समाधानमा सहमत हुनका लागि धान्ने नसकिने अवस्था आएको अनुभव हुनुपर्छ । सैनिक समाधान राजनीतिक समाधानभन्दा कम युक्तिसङ्गत भएको अनुभव पनि हुनुपर्छ । साथै सबै पार्टीले स्वीकृत समाधानमार्फत् अन्तिम सहमति विन्दुमा पुग्न सकिन्छ भन्ने बुझेको हुनुपर्छ । सबभन्दा महत्वपूर्ण कुरा केही भने सबै पार्टीले स्वीकृत समाधान भनेको पछाडि हट्नु होइन बरु उपयुक्त परिणाम हो र त्यसका पछाडि राम्रा कारण छन् भन्ने सोचेको हुनुपर्छ । तसर्थ स्वीकृत समाधान नै अरूभन्दा राम्रो विकल्प हो भन्ने नबुझीकन छलाड मार्न सकिदैन । यस्तो स्थितिमा शत्रुपक्ष पनि शान्ति प्रक्रियाको सहयोगी र साभेदार हो भन्ने मान्न सक्नुपर्छ । मलाई लाग्छ स्वीकृत समाधानमाथिको मान्यता बढ्दो छ र यो कुरा द्वन्द्व समाधान क्षेत्रप्रति बढ्दो विश्वासको प्रमाण हो । एउटा अर्को कुरा पनि ध्यान दिन योग्य छ । त्यो के भने राजनीतिक सम्झौता व्यापारिक सम्झौताभन्दा फरक हुन्छन् किनभने राजनीतिक सम्झौतामा सम्बन्धको कुरा महत्वपूर्ण हुन्छ । व्यापारिक सम्झौतामा विरोधीलाई तल भार्ने, भुकाउने, आफू माथि बस्ने गर्न सकिन्छ । अर्को पक्ष तल झरेर पनि सम्झौता हुन सक्छ, परिस्थिति अनुकूल नभए सम्झौता नै नगर्न पनि सकिन्छ । तर एउटै देशमा सँगसँगै मिलेर बस्न गरिने राजनीतिक सम्झौताहरू सम्बन्ध बनाउनका लागि गरिन्छ । त्यसैले सम्झौता प्रक्रियाप्रति सबैको सक्रिय दायित्व हुनुपर्छ ।

दक्षिण अफ्रिकामा स्वीकृत समाधानमा सहमति जनाउनुका पछाडि विभिन्न कारण थिए । देशमा अस्थिरता थियो । बृद्धिदर घटेको थियो ।

बढ्दो बेरोजगारी, घट्दो अन्तर्राष्ट्रिय लगानी र पुँजी विदेशिने समस्याबीच देश शासन गर्ने नसकिनेजस्तो बन्दैथियो । सैनिकीकरण भएकोले राज्यको खर्च एकदम बढ्दैथियो । त्यसैले बहुङ्ख्यक कालाहरूले मान्ने स्वीकृत समाधानको आवश्यकताको अनुभव गरियो ।

अफ्रिकी नेसनल कङ्ग्रेसको दृष्टिकोणमा शीतयुद्धपछि अलग रणनीति आवश्यक भयो । लडाइँ जित्ने स्थिति थिएन । देशको पुनर्निर्माण गर्न पुँजी, लगानी, मानवीय स्रोत र मानवीय सम्बन्ध आवश्यक थिए । देशमा काम गर्नसक्ने अवस्था हुनुपर्थ्यो । लडाइँले ध्वस्त भएका अङ्गोला र मोजाम्बिकका उदाहरणले अफ्रिकी नेसनल कङ्ग्रेसको नेतृत्वलाई स्वीकृत समाधानमा सहमति जनाउन प्रेरित गर्‍यो । ती देशहरूमा प्रवासित भएको बेला अफ्रिकी नेसनल कङ्ग्रेसका नेताहरू देशहरू कसरी युद्धमा तहसनहस हुनेरहेछन् भन्नेकुरा प्रत्यक्ष देखेका थिए ।

विश्वास निर्माण

सन् १९९० मा नेल्सन मन्डेलाको रिहाइपछि सम्झौता प्रक्रिया सुरु भयो । विश्वास निर्माण प्रक्रियामा थुप्रै कुराहरू छन् । शत्रुलाई आफ्नो साभेदार मान्नु, उसका समस्यालाई प्रक्रियाकै समस्या वा आफ्नै समस्या मान्नु सम्झौता प्रक्रियाको सफलताका निम्ति महत्वपूर्ण हुन्छ । प्रक्रियामा भाग लिए वापत दुवैपक्ष र तिनका मतदाताले फाइदा भएको अनुभव गर्नुपर्छ । दुवैपक्षले सहूलियत प्राप्त गरे भने आ-आफ्ना समर्थकलाई सम्बोधन गर्न सजिलो हुन्छ । आफ्ना मतदाताको प्रतिनिधित्व गर्दै विरोधीलाई वार्तामा बोलाइन्छ । मैले देखेको छु थुप्रै सम्झौतामा नेतृत्वलाई आधारबाट छुट्याउने र सम्झौता गरिरहेको साभेदारको खोइरो खन्ने प्रयास पनि भएका छन् ।

दक्षिण अफ्रिकामा पारस्परिक लेनदेनको नमुना देखियो । सरकारले नेल्सन मन्डेलालाई रिहा गर्‍यो । निर्वासनमा रहेका राजनीतिक कार्यकर्ता फर्कन पाए तथा राजनीतिक बन्दीहरू स्वतन्त्र भए । अफ्रिकी नेसनल कङ्ग्रेसले एकतर्फीरूपमा हिंसा बन्द गर्‍यो र सरकारलाई उसका समर्थकहरूमाभ देखाउने उपलब्धि दियो । त्यसले गर्दा रङ्गभेदी कानून खारेज गर्न सरकारलाई सजिलो भयो । अफ्रिकी नेसनल कङ्ग्रेसले दक्षिण अफ्रिकामाथि लागेको खेलकूद र सांस्कृतिक बहिष्कार हटाउने मागको समर्थन गर्‍यो र सरकारलाई सम्भौता प्रक्रियामा आउन सजिलो बनायो । त्यसपछि अफ्रिकी नेसनल कङ्ग्रेसले आर्थिक नाकाबन्दी हटाउन पनि आवाज उठायो । यसरी एकअर्काको कामलाई सहयोग गर्दै अघि बढ्ने प्रक्रियाले सम्भौतामा राम्रो असर पार्‍यो ।

विश्वास निर्माणमा सरकारी सम्भौताकर्ताको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । सम्भौता गरिएका कुरालाई मन्त्रीपरिषद्मा लगेर प्रस्तुत गर्ने सम्भौताकर्ताले आफ्नो पार्टीले ती कुराहरू मान्छ, भन्ने अनुभव गर्दछ र उत्तरदायित्व तथा अपनत्व बोध गर्दछ । एकअर्काप्रति जवाफदेहिता र विश्वास भएका कारण त्यो सम्भव हुन्छ साथै सहमति पनि कायम रहन्छ । गोप्य रहने भनिएका कुरा दुवै पक्षले गोप्य राख्छन् ।

यी बाहेक वार्ताका सहभागीहरू एकअर्कासँग घुलमिल गर्ने, सँगै बसेर पिउने र अमानवीयतालाई हटाउने कुरा पनि आउँछन् । म सुडानको सम्भौता प्रक्रियामा सामेल छु र यो अन्तिम चरणमा आइसकेको छ । इस्लामी भएका कारण एक पक्षले सँगै बसेर पिउने काम गरेन । हामी मध्यस्थकर्ता अकमक्क पर्थौ । तर दुवै पक्षले लजको जिम र साउना प्रयोग गरे । औपचारिक वार्ताभन्दा बाहिर ती ठाउँले उनीहरूलाई घुलमिल हुने अवसर प्रदान गरे ।

प्रक्रियामा सहभागिता

तेस्रो तत्व हो सबैजना सहमत हुने प्रक्रिया । यो कुरा दक्षिण अफ्रिकामा सजिलैसँग हुन सकेन । दुवै पक्षलाई मान्य रोडम्याप तयार हुँदासम्म हिंसा कायम रह्यो । कुनै प्रक्रियाले एउटा पक्षलाई फाइदा पुऱ्याउँछ त कुनैले अर्कोलाई, त्यसैले प्रक्रियामा छिट्टै सहमति हुनसक्दैन ।

दक्षिण अफ्रिकामा प्रजातान्त्रिक संविधानसभाको निर्वाचन गर्ने कि सबैको मत बराबर हुने सर्वदलीय बैठक बसाल्ने भन्नेकुरामा विवाद भयो । बहुसङ्ख्यकहरूको सदाशयतामा अविश्वास गर्ने हुँदा अल्पसङ्ख्यकहरूले दोस्रो उपाय छाने । इन्काथा फ्रिडम पार्टीले त्यसलाई छान्यो र सरकारले समर्थन गर्‍यो तर अफ्रिकन नेसनल कङ्ग्रेसले संविधानसभालाई छान्यो र गोरारहरूको सुविधा मिल्ने गरी प्रक्रिया छान्न पाइदैन भनेर तर्क पेस गर्‍यो ।

त्यस्तो अवस्थामा अवरोध हटाउने उपाय गर्नुपर्छ । यो कुरा नेपालमा पनि लागू हुनसक्छ । त्यो उपाय हो संवैधानिक सिद्धान्तहरूको पालन । दक्षिण अफ्रिकामा ती सिद्धान्तहरू पहिल्यै निर्धारण गरिएका थिए जसको परिणाम सम्भौता प्रक्रियाभन्दा अगावै प्राप्त भयो । आधारभूत अधिकार, अल्पसङ्ख्यक अधिकार, सांस्कृतिक र बहुधार्मिक जनसङ्ख्याको सम्मानजस्ता प्रमुख कुरामाथि सम्भौताले असर नपर्ने भयो । त्यसको सट्टामा संविधान निर्माण गर्दा बहुमतवादी सिद्धान्तको प्रयोगलाई पार्टीहरूले सहमति दिए ।

दक्षिण अफ्रिकामा दुई चरणको प्रक्रिया लागू गरिएको थियो । पहिलो चरणमा, सर्वदलीय सम्मेलनले अन्तरिम संविधान बनायो र संवैधानिक सिद्धान्त तोक्यो । दोस्रो चरणमा, प्रजातान्त्रिक निर्वाचनपछि प्रजातान्त्रिक संविधानसभा निर्माण भयो जसले संविधानको अन्तिम मस्यौदा तयार

गन्थो । कतिपय बेला निर्णय प्रक्रियाका प्रमुख साभेदार बहुसङ्ख्यकहरूले अल्पसङ्ख्यकका डरलाई समाधान गर्नुपर्ने हुन्थ्यो । सबैको सहभागिता रहने किसिमको प्रक्रियाले गर्दा ९५% जनतालाई स्वीकार्य संविधान निर्माण सम्भव भयो ।

यस्ता सम्झौता प्रक्रियामा विश्वास भङ्ग गर्ने तत्व पनि हुन्छन् । हिंसा एउटा त्यस्तै तत्व हो । अफ्रिकन नेसनल कङ्ग्रेसको विरुद्धमा सहमति विपरीत हिंसाका घटनाहरू भए । त्यसपछि स्थानीय तहका शान्ति समितिले राष्ट्रिय शान्ति सम्झौता बनाए जसले गर्दा उत्तेजनात्मक स्थितिमा पनि हिंसा रोक्न सम्भव भयो ।

सुडानमा भने सुडान पिपल्स लिबरेशन मुभमेन्टले युद्धविराम गरेमा आफ्नो सौदा गर्ने क्षमता घट्ने ठानेर युद्धविराम गर्न चाहैन । राजनीतिक सम्झौतामा गए पनि युद्धविराम नभएका कारण त्यहाँको प्रक्रिया प्रभावशाली हुनसकेन ।

सम्झौता गर्ने शैली र खुबी पनि महत्वपूर्ण हुन्छ । हामी सुडानमा पुग्दा पहिले कुनै सम्झौता नगरेको सरकारी पक्षसँग धेरै आशा राख्न सकिने स्थिति थिएन । हामीले आफ्नो इच्छा अनुसार सरकारलाई सहमत गराउन सक्छौं भन्ने सोच्यौं । उनीहरूले सोचे, सरकारले शासन गर्छ सम्झौता गर्दैन । उनीहरूले खेलको नियम बुझेनन् र सफल परिणाम आउन गाह्रो पन्थो । सरकारले सहूलियत दिन नमान्ने तर आज दिइहाले पनि भोलि फिर्ता लिनेजस्ता घटनाहरू भए । यसले गर्दा प्रक्रिया एकदम जटिल बन्यो ।

अफ्रिकन नेसनल कङ्ग्रेसको वार्ता टोलीमा ट्रेड युनियनका नेताहरू थिए । पार्टीका नेता मन्डेला आफू पनि पहिले ट्रेड युनियनका नेता नै थिए । तसर्थ उनीहरूलाई वार्ता गर्न सजिलो भयो । त्यो राम्रो कुरा

थियो तर अर्को पक्षमा पनि उत्तिकै सीप र तालिमप्राप्त नेतृत्व भए सजिलो पर्दछ । विद्रोहीसँग वार्ता गर्दा त यो कुरा भन् महत्वपूर्ण हुन्छ । तसर्थ सम्झौता प्रक्रियामा भाग लिनेहरू सबैजना स्रोतसम्पन्न हुनु आवश्यक हुन्छ ।

सम्झौताको स्थायीत्व

अब म सम्झौताको स्थायीत्वका निमित्त आवश्यक चारओटा कुराहरूका बारेमा बताउँछु ।

समावेशीपन

सम्झौता प्रक्रियामा सहभागिताको ठूलो महत्व हुन्छ । त्यसमा वार्ता भाँड्न सक्ने तत्वलाई पनि समावेश गराइनुपर्छ । हामी दक्षिण-अफ्रिकी भाग्यमानी थियौं । हामीसँग दुई श्रेष्ठ नेताहरू थिए जसले वार्ताका प्रत्येक चरणमा सबै सम्बन्धित पक्षलाई सहभागी गराउने तथा सहभागिताका लागि उत्प्रेरणा दिने काम गरे । सुडानमा भने वार्तामा सहभागी हुन नचाहेका लडाकूहरू सम्झौताको स्थायीत्वको लागि खतरा भएका छन् ।

मध्यस्थकर्ताका रूपमा हामीले द्वन्द्वरत सबै पक्षलाई सहभागी बनाउन थुप्रै समय खर्चियौं । सबैलाई वार्तामा नल्याए सम्झौता सफल हुन सक्दैन । उनीहरूलाई के भइरहेछ भनेर जानकारी दिनुभन्दा पनि पार्टीगत अथवा व्यक्तिगत रूपमा सम्झौता प्रक्रियामा सहभागी गराउनुपर्छ र उनीहरूलाई परिणाममा प्रभाव पार्नसक्ने अधिकार दिनुपर्दछ ।

दक्षिण अफ्रिकामा पनि केही स्वार्थसमूहहरू थिए, विशेषतः हतियार र सैनिक विद्यालयमा पहुँच भएका सेनाहरूका दक्षिणपन्थी समूहहरू । ती समूह वार्ताबाहिर रहेका भए सम्झौता भङ्ग गराउन सक्थे त्यसैले उनीहरूलाई समावेश गराउन ठूलो प्रयास गरिएको थियो ।

गोप्यता र पारदर्शिताको सन्तुलन

व्यवस्थापनले शान्ति प्रक्रियाको स्थायीत्वमा ठूलो असर पार्दछ। गोप्यता र पारदर्शिताको सन्तुलन हुनुपर्छ। मलाई लाग्छ, पूर्ण पारदर्शिता उपयुक्त हुँदैन। हामीले एउटा वार्ता टेलिभिजन क्यामेराअगाडि बसेर गर्छौं। वार्ताकारहरूले एक अर्कासँग वार्ता गरेनन् बरु टेलिभिजनबाट आफ्ना पक्षधरहरूलाई सम्बोधन गर्नथाले। उनीहरूले आफ्नो पक्षमा समर्थन जुटाउन र अर्को पक्षका मतदातालाई होच्याउन तथा आफू बलियो भएको कुरा टेलिभिजनमा देखाउन चाहे। गोप्यता रहेमा मात्रै अन्तिम सहमतिको विन्दु पहिचान गर्न र सहूलियतका बारेमा कुरा गर्न सकिन्छ।

गोप्यता आवश्यक भए पनि वार्ताबाहिर रहेकाहरूलाई सुसूचित पनि गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसो गर्दा उनीहरूलाई आफू वार्ताबाट अलग छौं भन्ने लाग्दैन यद्यपि सूचना सार्वजनिक गर्ने प्रक्रिया सुव्यवस्थित हुनुपर्छ।

प्रत्यक्ष जनसहभागिता

प्रक्रियाको स्थायित्वका लागि प्रत्यक्ष जनसहभागिता महत्वपूर्ण हुन्छ। हामीले दक्षिण अफ्रिकामा यो कुरामाथि जोड दिएका थियौं। सबै पार्टी र अल्पसङ्ख्यक समूहलाई सहभागी त गराएकै थियौं, त्यसबाहेक पनि गाउँगाउँमा गएर आमजनतासँग के-के कुरा सुधार गर्नुपर्छ भनेर सोधेका थियौं। एकजना सरकारी प्रतिनिधि र एकजना विरोधी खेमाको प्रतिनिधि गरी दुईजनालाई जनतासमक्ष पठाइयो। ती प्रतिनिधिहरू देशमा के भइरहेछ भन्ने सूचना दिन होइन जनताका कुरा सुन्नका लागि गएका थिए। उनीहरू ठाउँठाउँमा गएर भन्थे - "हामी यहाँ हाम्रा कुरा भन्न होइन, तपाईंहरूका कुरा सुन्न आएका हौं।" हामीले जनता समक्ष त्यसमा भागलिन अपिल गरेका थियौं। हामीलाई लाग्दथ्यो २ हजार वा २० हजार वा २ लाख जनाले भाग लिने छन् तर हामीले २० लाख पेसीहरू प्राप्त गर्छौं। कतिपय पेसीहरू संवैधानिक भाषामा

थिएनन् । अर्थात् गाईवस्तु चोरी, दाम्पत्य जीवनका दुर्व्यवहारहरूजस्ता कुरा पनि त्यहाँ थिए । त्यसलाई कतिजनाले त संवैधानिक विषय होइन भने । यद्यपि हामीलाई लाग्यो सरकारी अनुत्तरदायित्वका कारण लिङ्ग विभेद, पुलिसको अविश्वसनीयता आदिजस्ता समस्या उत्पन्न हुन्छन् । एक हिसाबले ती सबै समस्या संविधानसँग सम्बन्धित नै थिए ।

जनताले आफ्ना कुरा भन्न पाउनुपर्छ र ती कुरा रद्दीका टोकरीमा फालिएका छैनन् भनेर थाहा पाउनुपर्छ । हामीले त्यस्ता सुभाव सङ्क्षेपीकरण र विश्लेषण गरेर प्रकाशन गर्‍यौं र जनतालाई सम्बोधन गर्नसक्ने संविधान कस्तो हुनुपर्छ भनेर पहिचान गर्‍यौं ।

धेरै जनता अशिक्षित भएकाले हामीले रेडियोको प्रयोग पनि गर्‍यौं । त्यसले गर्दा सबै जनताले आफू प्रक्रियामा समावेश भएको अनुभव गरे । यसले के सन्देश दिन्छ भने त्यो उनीहरूको संविधान हो जसको सुरक्षा उनीहरूले नै गर्नुपर्छ । संविधान सुरक्षित गर्न कुनै वकिल वा नेताले सक्दैन, जनताले सक्दछ । उनीहरूको मनमा संविधान जीवित छैन भने त्यो लामो समय बाँच्ने संविधान हुन सक्दैन ।

शान्तिको लाभांश : जनतालाई प्रत्यक्ष फाइदा

राजनीतिक पार्टीले मात्र होइन, सम्पूर्ण जनताले आफूलाई प्रत्यक्ष फाइदा भएको अनुभव गर्नुपर्छ । यसले सम्भौतालाई स्थायीत्व प्रदान गर्न सहयोग गर्छ । उनीहरूले आफ्नो जीवनका विभिन्न तहमा सकारात्मक परिवर्तन आएको महसुस गर्न सक्नुपर्छ । श्रीलङ्कामा जनताले आफ्नो जीवनमा नकारात्मक परिवर्तन आएको देखेर शान्ति प्रक्रियालाई नकारात्मक रूपमा लिनथाले । आफ्नो जीवनका विभिन्न पक्षहरूमा नकारात्मक परिवर्तन आएको देखे भने जनताले राजनीतिक प्रक्रिया नमान्न सक्छन् । शान्ति प्राप्त गर्दा भौतिक लाभ पनि हुनुपर्छ ।